

Onur YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kırıkkale/Türkiye
Assistant Professor, Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Political Science and Public Administration, Kırıkkale, Türkiye

eposta: onur20082008@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3946-338X>

<https://ror.org/01zhwvf82>

Atıf/Citation: Yıldırım, Onur.2023. Erken Modern Osmanlı Siyasetnamelerinde Altın Çağ Anlatısı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(35), 748-763 <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1215853>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	07.12.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	23.12.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.06.2023

ERKEN MODERN OSMANLI SİYASETNAMELERİNDE ALTIN ÇAĞ ANLATISI

Öz

Tarih-üstü bir rol oynayan ideal dönem, hem kendini takip eden dönemleri tarihselleştirir hem de bu dönemler için temel referans kaynağı olma görevini üstlenir. Başka bir deyişle, ideal nizam olarak kabul edilen nizamın bozulmasının yarattığı sorunları ve sıklıkla ortaya çıkan hayal kırıklıklarını ortadan kaldırma amacıyla şimdinin kendisine rehber edinmesi gereken bir dönemin idealleştirilmesi söz konusudur. Bu idealleştirme, çoğu kez bilimsel-tarihsel gerçeklikten ziyade kültürel semboller ve efsanelere dayanmasına rağmen, daha önce yürürlükte olan mükemmel bir nizam inancı üzerinden geçmiş ve şimdinin eleştirisini yapma suretiyle şimdi ve geleceği yeniden inşa etmeye çalışır. İçinde bulunan zaman diliminden idealleştirilen döneme sıklıkla göndermeler yapılması suretiyle kamusal sorunlara ve pratik ihtiyaçlara çözüm sunan reçeteler ortaya konulur. Bu reçeteler, şimdinin yanı sıra geleceği de içerisine alan özgüven senaryolarının tahayyül edilmesini sağlar. Bu çalışma, erken modern olarak adlandırılan 16.-17. yüzyıllar Osmanlı düşünce dünyası içerisinde kaleme alınan siyasetnamelerin yukarıda zikredilen bir misyonla şimdi ve geleceği, idealleştirilen bir geçmişin kılavuzluğunda inşa etme çabasını ortaya koyma amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Siyasetname, siyaset, ideal yönetim, altın çağ

THE GOLDEN AGE NARRATOR IN THE EARLY MODERN OTTOMAN MIRRORS FOR PRINCES

Abstract

The ideal period, which plays a supra-historical role, both historicizes the following periods and undertakes the task of being the main reference source for these periods. In other words, there is an idealization of a period that should be guided by the present in order to eliminate the problems and disappointments that arise frequently due to the disruption of the ideal order. Although this idealization is mostly based on cultural symbols and legends rather than scientific-historical reality, it tries to reconstruct the present and the future by criticizing the past and present through the belief of a perfect order in force. By making frequent references to the idealized period from the time period in it,

Erken Modern Osmanlı Siyasetnamelerinde Altın Çağ Anlatısı

prescriptions that offer solutions to public problems and practical needs are put forward. These prescriptions allow the imagination of self-confidence scenarios that include the future as well as the present. This study aims to reveal the effort to construct the present and the future, with the above-mentioned mission, of the politics written in the Ottoman world of thought for 16th and 17th centuries under the guidance of an idealized past.

Keywords: Ottoman, Mirrors for Princes, politics, ideal government, golden age

Giriş

Pozitivizm öncesi dünyaya ait olan düşünürler, melankolik özlemlerini giderme, içine doğdukları toplum ve kamusal-siyasal hayatı eleştirme amacıyla tarihin bir dönemini idealleştirirler. Osmanlı siyasal düşüncesi açısından tarihin bir döneminin idealleştirilmesi söz konusu olduğunda, başvurulması gereken bilimsel tür, bu düşüncenin temel kaynaklarından birisi olan siyasetnamelerdir. Araştırmacılar tarafından sultan ve devlet görevlilerine nasihat etme amacıyla kaleme alındığı bir tür nakarat gibi tekrarlanan siyasetname türü, aslında kaleme alındıkları tarihsel bağlam içerisinde geçmiş dönemleri yeniden inşa eden metinler kapsamında da değerlendirilmelidirler. Çünkü siyasetnameler, hangi dönemlerin öykünülmesi, hangi dönemlerden ders çıkarılması gerektiğini ortaya koyan metin kurgularından dolayı kolektif hafızayı şekillendirmektedirler. Bu yönüyle siyasetnameler, tarihsel bir dönemi kılavuz olarak belirleyerek, bu dönemi ideal ve ebedi ilan eden metinlerdir. Siyasetname türü açısından şimdi ve geleceğin yeniden inşası için örnek alınan ideal nizamı ifade etme amacıyla bir tür “boş gösteren” olarak altın çağ kelime öbeği tercih edilebilir. Altın çağ, şimdiye ilişkin ders çıkarma, geleceğe dair umut oluşturma girişimlerine dayanan tarihsel bir dönemin, kamusal-siyasal vizyon açısından tarih-üstü bir mertebeye konumlandırılması anlamına gelir. İslam düşünce geleneğinin Antik Hint-İran edebi mirasının katkısıyla kendi bünyesine kattığı siyasetname türü açısından altın çağ, kültürel ve siyasal koşullara bağlı farklılık göstermesine rağmen, başlıca iki farklı tarihsel dönemde karşımıza çıkar. İlk dönem, Hz. Peygamber ve ilk dört halife dönemini (Raşid Halifeler) idealize eden (tarih-üstü bir mertebeye konumlandıran) ve yaygın olarak 10. ve 15. yüzyıllar arasında kaleme alınan siyasetname türündeki eserlerdir. 15. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ikinci dönemde ise, siyasetname türünün yaygınlaşmasının yanı sıra, İslam dünyasının liderliği için de mücadele eden üç imparatorluğun (Osmanlı, İran Safevi ve Hint Babür) edebi ürünleri başat rol oynarlar. Bu çalışma, Safevi ve Babürler dönemini kapsamadığı ve 15. yüzyıl Osmanlı siyasetnamelerinde altın çağ anlatısı rüşeym halde olduğu için, 16. yüzyılın sonları itibarıyla Osmanlı edebi türü içerisinde kendisine yer açmaya başlayan siyasetnameler inceleme konusu yapılacaktır. Kuşkusuz Osmanlı’da siyasetname türünün yaygınlaşmasında, 15. yüzyılın sonunda Farsçadan Osmanlıcaya tercüme edildiği tahmin edilen üç eserin -Keykavus’un *Kabusname*, Nizamülmülk’ün *Siyasetname* ve Gazâlî’nin *Nasihati’l-Mulûk* adlı eserleri- muazzam katkısı olmuştur.

Osmanlı siyasetnamelerinin altın çağ anlatısının üzerine inşa edildiği iki temel ilke, nizam-ı âlem ve kanun-ı kadim ilkeleridir. Siyasetname türü, bu iki ilkenin mükemmel bir şekilde uygulanması bakımından Fatih, Yavuz ve Kanuni dönemlerini idealleştirir. Bu

Onur Yıldırım

çalışmanın konusunu, tarihin belirli dönemlerinin idealleştirilmesi açısından nirengi noktası oldukları için 16. ve 17. yüzyıllar arasında kaleme alınan Osmanlı siyasetnameleri oluşturmaktadır. Bu konu hakkında önceki yıllarda kaleme alınan kitapların başında A. Uğur'un *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri*, M. Öz'ün *Kanun-ı Kadimin Peşinde* ve Abou-El-Haj'ın *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* başlıklı çalışmalar gelmektedir. Yine bu konuda kaleme alınan makaleler dikkate alındığında öne çıkan araştırmacı ve eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: B. Lewis'in *Ottoman Observers of Ottoman Decline* ve P. Fodor'un *State and Society, Crisis and Reform in 15th-17th Century Ottoman Mirror for Prince*. Bir tarihçi olan Uğur'un eseri, 16. ve 17. yüzyıllar Osmanlı devrinde yazılan siyasetnameleri derleyen ve özet bilgiler sunan bir çalışmadır. Yine bir tarihçi olan Öz ise kanun-ı kadim ilkesini merkeze almakla birlikte, Osmanlı siyasetnameleri üzerinde Osmanlı'da çözülme konusunu incelemektedir. Abou El-Haj ise erken modern dönem Osmanlı devleti üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında siyasetnamenin çerçevesini ticarileşme ve uzmanlaşma konuları üzerinden oluşturur. Lewis, çalışmasında ilgisini çeken konunun, o zamanki Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle ilgili olmadığını, o dönemi yaşayan Osmanlı gözlemcisinin dönem hakkında ileri sürdüğü yorumlarla ilgili olduğunu ifade eder. Fodor, Osmanlı siyasetnamelerinin adil bir despotizm ideolojisini yeniden ürettiğini ileri sürer. Ona göre bu ideolojiye yaklaşan her türlü siyasal özne ideal olanı temsil etmeye yakındır. Yukarıdaki çalışmaların yöntemi her bir siyasetnameyi kendi içerisinde çözümlemektedir. Bu çalışmanın yöntemi ise 16. ve 17. yüzyıllar aralığında kaleme alınan siyasetname türündeki eserleri hem kendi bağlamlarında hem de birbirleriyle mukayese etme suretiyle çözümlemektir. Bu yöntem sayesinde bir taraftan siyasetnameler kendi tarihsellikleri içinde değerlendirilebilecek, diğer taraftan da bu eserleri birbirine bağlayan tematik süreklilik sayesinde onların aynı konu ve problematikleri merkeze alan türsel özdeşliği ortaya konulabilecektir. Çünkü bu çalışmanın amacı olan altın çağ anlatısını ortaya koymanın yolu bu eserler arasındaki tematik süreklilik ve benzerliği yakalamaktan geçmektedir. Bu bağlamda yukarıda belirtilen zaman aralığında kaleme alınan siyasetname türündeki eserlerden hareketle Osmanlı siyasal düşüncesi açısından altın çağ anlatısının iki temel dayanağı olan nizam-ı âlem ve kanun-ı kadim ilkelerinin, siyasetname yazarları tarafından nasıl ele alınıp, değerlendirildiğini ortaya koymak gerekmektedir.

Altın Çağ: Kavramsal-Tarihsel Çerçeve

Kültürel tarihin ürünü olan dil, tarihsel dönem ve malzemeyi değerlendirirken kelime veya kelime öbeklerini kullanır. Bir dönemin siyasal ve toplumsal şartları, kazanım ve sorunları için tercih edilen kelime veya kelime öbekleri, bu haliyle söz konusu dönemin mührünü taşır. Dil tarafından kelime veya kelime öbeklerine yüklenen anlam kavram olarak tanımlanır. Sartori'ye göre kavram, sosyal bilimlerde üzerinde tartışılmayı hak eden yegâne unsurdur (Sartori, 1970: 1052). Kavram, kendisini üreten veya oluşumuna katkı sağlayan tarih ve dilin mührünü taşır. Bu yüzden sosyal bilimlerde ele alınan bir kavrama yönelik her türlü analizin, kavramı oluşturan tarih, dil ve bu iki kurucu unsur arasındaki ilişkiyi dikkate alması gerekir. Başka bir deyişle kavramı ortaya çıkaran zamansal

Erken Modern Osmanlı Siyasetnamelerinde Altın Çağ Anlatısı

ve mekânsal bağlamla, kavramı ifade eden dil arasında ne tür bir ilişki olduğu tespit edilmelidir. Tarih ve dil arasındaki ilişki, kavramı tanımlarken, kavramın tarihini göz önünde bulundurmaya kaçınılmaz kılar (Koselleck, 2020: 101). Kavram söz konusu olduğunda, kavramı ortaya koyan tarihsel dönemin siyasal-toplumsal ve kültürel boyutlarını hesaba katmak gerekir. Zira kavramın ortaya çıkışı bir taraftan siyasal ve toplumsal gelişmeleri ortaya koyan tarihe, diğer taraftan da kavramı ifade eden kültürel tarihin ürünü olan dilin olanaklarına bağlıdır.

Tarih ve dil arasındaki ilişkinin kavramsal uzantılarından olan altın çağ, insanoğlunun en mutlu ve özenilen zaman dilimini, tarih-üstü bir şekilde ifade etme amacıyla kullanılan genel bir kavramdır. Belli bir zaman dilimini idealleştiren ve ölümsüzleştiren altın çağ kavramı, öykünülmesi gereken bir geçmişin var olduğunu veri olarak kabul eder. Bu yönüyle altın çağ, içerisinde yaşanan çağın toplumsal, siyasal, dinsel, iktisadi ve kültürel şartlarından, kısacası çağın düşünce ve eyleyiş tarzından mutlu olmayanlar için mutluluğu takdim eden tarih-üstü bir kavramdır. Başka bir deyişle altın çağ, ideal bir geçmişin kılavuzluğunda şimdinin yeniden inşa edilmesini amaçlayan değer yüklü bir kavramdır. Bu kavram, şimdiki ideal geçmişe göre düzenlerken, altın çağı imleyen geçmiş ve şimdi arasında tarihsel bir kopuş olduğu varsayımına dayanır. İdeal geçmiş ve şimdi arasındaki zaman aralığını ifade eden bozulma, çürüme ve yozlaşmanın taşıyıcısı olan geçmişin paranteze alınması gerekir. Bozulmayan, tarih-üstü olan altın çağ, bozulan geçmişin tehdidiyle karşılaşan şimdi için bir sığınak görevi üstlenir.

Bu noktada, zaman algısının üçlü bir kademelendirme ve tasnifle ifade edilmesi söz konusudur: Altın çağ (ideal geçmiş), geçmiş (bozulan) ve şimdi (bozulma potansiyeli olan). Altın çağ kavramının, bozulma (değişim ve dönüşüm) anlamıyla kökeninin Antik Yunan düşüncesine dayandığı ifade edilebilir. Zira altın çağ kavramının, Antik Yunan'ın Homeros'la birlikte iki büyük ozanından birisi olarak kabul edilen Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı eserinde önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Hesiodos, söz konusu eserin *Soylar Efsanesi* olarak bilinen bölümünde, insanoğlunun kaygısız, acısız ve dertsiz bir hayat sürdüğü bir çağdan söz eder. Tanrı Zeus'un babası Tanrı Kronos'un hükümranlığı altındaki bu çağda, insanoğlu bir bakıma tanrısal bir hayat yaşamaktadır. Bu çağda insanoğlu için ihtiyarlık söz konusu değildir. Toprağın kendiliğinden bereket sağtığı bu çağda, tarımsal verimlilik en üst seviyede olduğu için insanoğlu için sayısız nimet söz konusudur. Kronos'un göklerin hükümranı olduğu çağda yaratılan bu insanların mayasında altın madeni bulunmaktadır (Hesiodos, 2020: 53). Hesiodos, ilk insanlar olan Kronos çağı insanların ölümünden sonra dört soyun daha yaratıldığını ifade eder. Ona göre, ilk insanların yaratılışı Kronos'un göklerin hükümranı olduğu döneme tekabül ederken, takip eden dört soyun yaratılışı sırasında Olympos ve göklere hâkim olan Zeus'tur. Hesiodos, kendi yaratılışının beşinci soy içerisinde gerçekleştiğini ifade eder. Daha önce ölmüş olmayı ya da hiç doğmamış olmayı dileyen Hesiodos, bu soyun demir soyu olduğunu ifade eder. Ona göre, bu soya mensup olan çağdaşları türlü sorunlarla yüzleşmek zorundadırlar. Ne var ki Hesiodos, bir peygamber-ozan öngörüsüyle, henüz en kötü soyun yaratılmadığı

Onur Yıldırım

kehanetinde bulunur. Ona göre, Zeus bir gün (yakın veya uzak gelecek göndermesinde bulunmadan) demir soyunu da yok edecektir. Bu soyun yerini ana-babaya sevgi ve saygı göstermeyen, kardeşlerini sevmeyen, komşuluk ilişkilerine riayet etmeyen, misafirperver olmayan, tanrısal olana ve Tanrılara hürmet etmeyen, doğruluk ve adalet nedir bilmeyen ak saçlı insanlar soylu alacaktır (Hesiodos, 2020: 56). Hesiodos, en iyi olan Kronos çağından (altın çağ) en kötü olana (ak saçlılar çağı) doğru devam eden doğrusal bir zaman anlayışıyla karşımıza çıkar. O, altın çağa yönelik özlemlerini dile getirse dahi, bu çağa geri dönülmesinin mümkün olup olmadığını hiç tartışmaz.

Üçlü bir kademelendirmeyle karşımıza çıkan bu zaman algısının hem Osmanlı öncesi hem de Osmanlı dönemindeki siyasetnameler tarafından da takip edildiğini belirtmek gerekir. Siyasetname yazarları, bir taraftan her türlü bozulma karşısında bozulmayan ve değişmeyen tarih-üstü bir dönem olarak (şimdilerde Asr-ı Saadet denilen) Hz. Peygamber ve ilk dört halife dönemine ya da nizam-ı âlem ve kanun-ı kadimin yürürlükte olduğu döneme işaret ederlerken, diğer taraftan da bu dönem sonrası bozulmanın, bir bakıma zamanın akmaya başladığı ve şimdi ile iç içe geçen ve bozulma bakımından onu tehdit eden geçmişe dikkat çekerler. Şimdi ve geleceği kurtarma amacıyla ideal geçmişten kopuşa işaret eden geçmişten uzaklaşmak gerekir. Geçmişten uzaklaşmanın, ondan kurtulmanın yolu ideal geçmişin kılavuzluğunda şimdi ve geleceği inşa etmektir.

Osmanlı Siyasetnamelerinde Altın Çağ Anlatısı

Osmanlı İmparatorluğu devrinde kaleme alınan siyasetnameleri, siyasal, toplumsal, askeri, kültürel ve dini gelişmeleri dikkate alarak yöntem ve içerik bakımından iki farklı döneme ayırmak gerekir. İlk dönem, siyasetname türünün, Osmanlı düşünce dünyası içerisinde kendisine alan açmaya çalıştığı 14. yüzyıl tercüme hareketiyle başlar. Osmanlı düşünce dünyasının siyasetname türüyle hakiki anlamda tanışmaya başladığı bu dönem, Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan siyasetname türündeki eserlerin Osmanlıcaya tercümesini oluşturur. Bu dönemde, Beydeba'nın *Kelile ve Dimne'si*, Keykavus'un *Kabusnâme'si* ve Nizamülmülk'ün *Siyasetname'si* başta olmak üzere Osmanlı öncesi kaleme alınan siyasetname türündeki eserler ya kelimesi kelimesine ya da şerhlerle Osmanlıcaya tercüme edilir (Uğur, 2001: 54). 15. yüzyıla gelindiğinde, Arapça ve Farsçadan tercüme edilen siyasetname türündeki eserlerin yanı sıra, Osmanlı entelektüel ve devlet adamları telif eserler üretmeye başlamışlardır. Bu yüzyılda siyasetname türünde telif eser üretmeleri bakımından Cemaleddin Aksarayı, Şeyhoğlu Mustafa ve Ahmed bin Hüsameddin Amâsî öne çıkan entelektüel ve devlet adamlarıdır. Ahlak ve siyaset arasındaki ilişkinin ontolojik bir ilişki olarak kabul edildiği bir dönemde, yukarıda isimleri zikredilen entelektüel ve devlet adamları tarafından kaleme alınan eserler, hem ahlak hem de siyaset konusuyla aynı oranda ilgilenmişlerdir (Ocak, 1998: 166). Çünkü Osmanlı siyasetnameleri, nasıl olmalı/yapmalı sorusunu merkeze aldıkları için ahlak ve siyaset konusuna aynı oranda önem veren metinler olarak ortaya konulmuşlardır (Abou-El-Haj, 2018: 70). Osmanlı ahlak-siyaset literatürü dikkate alındığında, 16. yüzyıla kadar telif edilen siyasetname türündeki eserler, 8. yüzyıldan itibaren İslam siyasal düşüncesine kaynaklık etmeye başlayan ilmi türün yöntem

Erken Modern Osmanlı Siyasetnamelerinde Altın Çağ Anlatısı

ve içerik bakımından devamı niteliğindedir. 16. yüzyıl öncesi Osmanlı dünyasında kaleme alınan siyasetname türündeki eserler, kendinden önceki dönemde olgun ürünleri verilmiş olan türün devamı niteliğindedirler. Örneğin 15. yüzyılda Ahmed bin Hüsameddin Amâsî tarafından kaleme alınan *Mirâtu'l-Mülûk* başlığını taşıyan eser, teorik ve felsefi bir bakış açısıyla yazılmış, pratik sorunların ele alınışı bakımından sistematik ve kavramsal kaygı güden çözümler içermektedir (Amâsî, 2016).

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaleme alınan siyasetname türündeki eserlerin ise genel olarak pratik ve idari kaygılarla telif edildiğini ifade etmek gerekir. Bu yüzyılın ilk yarısında yerleşik hale gelen Osmanlı toplum kesimleri ve meslek yolları arasındaki kesin ayırım, istikrarlı toplumsal düzenin omurgasını oluşturmaktaydı. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu ayırım bir ideal olarak kabul edilmeye başlanır (Fleischer, 2021: 347). 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu idealden kopma ve sapmaların yaşanmaya başlaması, siyasetname yazarlarının acil çözümlere yönelmesine yol açar. Bu bağlamda Ocak, Osmanlı siyasetnamelerinin, klasik İslam siyasal düşüncesinin ortaya koyduğu eserlerin basitleştirilmiş ve pragmatik hale getirilmiş bir tekrarı olduğunu ileri sürer (Ocak, 1998: 164). Abou-El-Haj ise, siyasetnamelerin ortaya konuldukları tarihsel bağlam içerisinde değerlendirilmeleri halinde, bu metinlerin kullandıkları söylem, üslup ve yöntemin daha başarılı analiz edilebileceğini ifade eder. Zira ona göre Osmanlı dönemi siyasetnamelerin pek çoğu, yönetici elit içerisinde iktidar mücadelesini kaybeden figürlerin, kendi konumlarını yansıtmaya amacı güden birer polemik ve protesto risalesi hüviyeti taşımaktadırlar (Abou-El-Haj, 2018: 72). Örneğin Fleischer tarafından kullandığı tarihsel örnekleri yaşadığı dönemden seçmesinden dolayı Osmanlı siyasal düşünce tarihinde bir kilometre taşı olarak kabul edilen Mustafa Âlî'nin *Nushatü's-Selâtin* başlığını taşıyan siyasetnamesi, hak ettiğini düşündüğü kamusal konuma bir türlü ulaşamayan bir bürokratin risalesidir. Mustafa Âlî'nin nişancılığa atanma beklentisi *Nushatü's-Selâtin*'in hem metin kurgusunu hem içeriğini hem de amacını etkilemiştir (Fleischer, 2021: 157).

Siyasetname yazarları tarafından aceleci ve pragmatik bir dilin kullanılmasının nedeni olarak 16. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan içsel ve dışsal dinamikler de gösterilebilir. Genel olarak Osmanlı siyasal düşüncesi, özel olarak da siyasetname yazını açısından içsel dinamiklerin temelini iktisadi ve toplumsal sorunlar oluşturmaktadır. Nüfus artışı, üretim krizi, madeni paranın içerdiği kıymetli maden miktarının azaltılması, temel ihtiyaç ürünlerindeki fiyat artışı türünden Osmanlı açısından olumsuz sayılan gelişmeler toplumsal huzurun ortadan kalkmasına ve kitlesel eylemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nizam-ı âlem anlayışına dayanan mutlak Osmanlı hâkimiyeti tezinin etkisini yitirmesi ve Batı Avrupa'nın başta iktisadi açıdan olmak üzere yükselen güç olma suretiyle yeni bir güç dengesinin oluşmaya başlaması dışsal dinamikleri oluşturur (Fodor, 1986: 217). Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde ve dışarısında yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı siyasal düşüncesini derinden etkilemiştir. Entelektüel ve siyasal elitlerin yaşanan gelişmeler karşısında takındığı tavır, kaleme aldıkları eserlere nüfuz etmiştir. Siyasetnamelerin bu gelişmelerin etkisi altında telif edilmesi, teorik-felsefi bir temel oluşturma ve kavramlar

üzerinden bir anlatım gerçekleştirme yerine idari, askeri ve siyasal alanlarda zuhur eden problemleri çözüme amacıyla müellifler tarafından savunmacı, aceleci, pratik ve pragmatik bir dilin kullanılmasına neden olmuştur (Öz, 2019: 20). Bu bağlamda Ocak, Osmanlı siyasetname yazarlarının teorik konular yerine pratik konulara eğilmelerinin nedeni olarak bu yazarların kimliği ve devletle ilişkisi hususlarını dikkate almak gerektiğini ileri süre. Ona göre, siyasetname yazarlarının hemen tamamına yakınının fiilen devlet hizmetinde bulunan yüksek rütbeli bürokrat olmaları, onların kaleme aldıkları eserlerin genel karakteristiğini belirlemiştir. Bu yazarlar, teorik-felsefi konularla ilgilenme, ideal siyasal bir proje ortaya koyma yerine idari hayatlarında karşılaştıkları sorunları, kısaca kendi tecrübelerini dile getirme ve bu sorunlara çözüm bulma amacıyla siyasetname türünde eser kaleme aldıkları için pragmatik bir dil kullanmışlardır (Ocak, 1998: 166). Bu bağlamda Kafadar, 16. yüzyılın sonları itibarıyla kaleme alınmaya başlanan siyasetnamelerin, dönemsel gözlemlerden hareketle Osmanlı kurumlarını ıslah etme amacına yöneldiklerini belirtir (Kafadar, 2003: 27).

Öte yandan Osmanlı devrinde telif edilen siyasetnameleri, yöntem, içerik ve biçim bakımından tarihsel olarak 16. yüzyıl öncesi ve sonrası şeklinde birbirinden ayırmak mümkün olmakla birlikte, bu iki farklı dönemde kaleme alınan eserlerin amaç bakımından mutabık olduklarını ifade etmek gerekir. Zira Osmanlı devri siyasetnameleri, Arap-İslam (Emevi-Abbasi) ve Türk-İslam (Selçuklular) siyasetname geleneğini takip ederek, devrin bozukluğu söyleminden hareketle şimdi ve geleceği kurtarma amacı güderler. Bu bakımdan siyasetnamelere hâkim olan temel tematik motif, düzen ve kargaşa arasındaki kutuplaşmayı belirginleştirmektir (Howard, 2011: 188). Siyasetname müellifleri, düzen için başta ahlaki, siyasal, askeri, idari, hukuki ve dini alanlar olmak üzere, bozulma, yozlaşma ve çürümenin yaşandığı tüm alanlar için bir tür reçete sunma gayreti içerisindeyler. Bu satırların yazarı, her bir alanda yaşanan bozulmaya ilişkin özel çözümler içeren bu reçeteye verilen genel ad olarak altın çağ kavramını teklif etmektedir. Çünkü Lewis'in de belirttiği üzere, *Asafname*'nin yazarı Lütfi Paşa'dan itibaren Osmanlı entelektüellerinin, kaybedilmiş altın çağı canlandırma amacıyla siyasetname türünde eser kaleme almaya başladıklarını söylemek mümkündür (Lewis, 1962: 74). Kaybedilmiş altın çağ anlatısı açısından *Asafname*'nin kronolojik olarak başa yerleştirilmesinin nedeni, Osmanlı kamu düzenindeki çözümlenemeyen emarelerini ilk sezen devlet adamı tarafından kaleme alınmasından kaynaklanmaktadır (Ocak, 1998: 167).

Nizam-ı Âlem

Osmanlı devri siyasetnamelerinde altın çağ, Allah'ın adaletiyle tesis edilen nizam-ı âlemin uzantısı olan siyasal-toplumsal nizam düşüncesi ve adaletin hüküm sürdüğü kanun-ı kadim ilkesiyle ifade edilir. Bu bakımdan altın çağ siyasetinin dayanağı olan biri diğeriyle iç içe geçen iki ilkenin (teorinin) varlığından söz edilebilir. Çünkü nizam-ı âlemin korunması için toplumsal yapının doğru biçimde sınıflanması ve toplumsal gruplar arasındaki sınırların muhafaza edilmesi gerekir (Eğilmez, 2017: 130). Doğru sınıflama ve sınırların muhafazası ise adaletle temellenen kanun-ı kadime riayet etmeye bağlıdır.

Erken Modern Osmanlı Siyasetnamelerinde Altın Çağ Anlatısı

Bu çalışmada eserleri temel kaynak olarak belirlenen siyasetname yazarlarının nizam-ı âlem ilkesine ilişkin kesin bir tanım ortaya koymadıklarını belirtmek gerekir. Bu hususta Görgün, siyasetname yazarlarının bu ilkenin tanımı konusunda uğraş vermeme gerekçesi olarak onların bu ilkenin zaten biliniyor olduğunu düşünmelerinden kaynaklandığını ifade eder (Görgün, 2000: 180). Nizam-ı âlem ilkesini anlayabilme amacıyla bu tezi felsefi bir yöntemle İslam düşünce dünyasının içerisine yerleştiren Fârâbî'ye müracaat edilebilir. İlk olarak Fârâbî'nin âlemdeki varlıklar ve toplumsal-siyasal yapı arasında kurduğu benzerliğe bakmak gerekir. Fârâbî için şehir ve toplumun içine aldığı her şeyin benzerinin âlemin bütününde mevcut olması söz konusudur (Fârâbî, 2015: 101). Çünkü hem âlemin hem de şehrin yöneticisi Allah'tır. Her ne kadar Allah, âlemi İlk Akıl, şehri de İlk Başkan aracılığıyla yöneterek, farklı yönetim tarzlarını tercih etmiş olsa da, âlemin tabakalarıyla şehrin tabakaları arasında bir uyum olması sebebiyle her ikisini yönetmesi arasında benzerlikler bulunmaktadır (Toktaş, 2002: 272). Fârâbî, âlemdeki varlıklar arasında hiyerarşik bir yapı olduğunu, bu yapı ve toplumsal-siyasal hayatın yapı ve işleyişi arasında bir ilişki olduğunu düşünmektedir. Ona göre, âlemdeki düzene benzer bir düzen, toplumsal-siyasal hayatta, başka bir deyişle şehir hayatında siyaset aracılığıyla tesis edilmelidir (Çilingir, 2009: 50). Bu bakımdan âlemde bulunan varlık sınıflarının ilk yöneticisi olan Allah'ın durumu ve erdemli şehrin ilk başkanının durumu arasında benzerlik bulunmaktadır. Çünkü erdemli şehrin başkanı, şehir hayatı için gerekli olan düzen ve otoritenin tesisine sorumlu olan kişidir.

O halde Allah'ın âlemi yaratması ve düzenlemesi açısından Allah-âlem ilişkisine, yani nizam-ı âleme tabi olan ve ona benzeyen başkanın/sultanın siyaseti, erdemli insani siyasettir. Klasik İslam kozmolojisine dayanan bu siyaset türü, âlemdeki genel nizamı gözetme, muhafaza etme ve tabi olma suretleriyle ona katılır. Nizam, tanrısal-göksel hiyerarşik düzenin yeryüzüne yansıtılmasını ifade eder. Başka bir deyişle, makro-kozmos (âlem-i kübrâ) ve mikro-kozmos (âlem-i suğrâ) arasındaki uyuma dayanan erdemli insani siyasetin erdemli olmasının temel koşulu nizam-ı âlemi taklit etmesidir (Gencer, 2000: 130). Bu yönüyle siyasetname literatürünün tahayyül ettiği şekliyle nizam-ı âlem, Osmanlı siyasal felsefesi açısından meşru hükümetin gözetmesi gereken ilahi düzeni ifade eder. Osmanlı devlet felsefesi ve siyasal zihniyeti açısından Bizans'ın esin kaynağı olduğu hususuna dikkat çeken Oktay ise, nizam-ı âlem kavramını Bizans siyasal ideolojisinin temel kavramlarından birisi olan *taxis* (düzen) kavramının işlevsel karşılığı olduğunu ileri sürer. Bizans siyasal ideolojisi tarafından ilahi bir iradenin yansıması olarak algılanan *taxis*, siyasal-toplumsal düzen için kendisine itaat edilmesini ontolojik bir zorunluluk olarak dayatır. Nizam-ı âlem ilkesi, *taxis*'in Bizans siyasal ideolojisinde oynadığı rolün aynısını, Osmanlı siyasal ideolojisi için yerine getirir. Çünkü Osmanlı siyasal ideolojisinin üzerine inşa edildiği iki ilkeden birisi adalet, diğeri ise nizam-ı âlemdir (Oktay, 2003: 32). Osmanlı siyasal felsefesi ister Farabi mührü taşıyan İslam kozmolojisine isterse Bizans siyasal ideolojisine dayandırılınsın, bu felsefenin üzerine inşa edildiği teorik zemini nizam-ı âlem oluşturur.

Kelime anlamıyla dünya düzeni anlamına gelen nizam-ı âlem ifadesi, aslında Osmanlı'nın kendini görme biçimiyle ilgilidir. Ben-merkezli Osmanlı siyasal söyleminin

Onur Yıldırım

omurgasını oluşturan nizam-ı âlem, cihan imparatorluğu tezine dayanan mutlak Osmanlı hâkimiyeti ülküsü için teorik bir çerçeve sunma girişimi olarak değerlendirilebilir. İstanbul'un fethinden itibaren patrimonyal devletin kurumsal bir kimlik edinerek kendini âlemin merkezine yerleştirme iddiası, birçok edebi türün emperyal söylemi benimsemesine yol açmıştır (Bilkan, 2021: 12). Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda kaleme alınan siyasetnameler, Osmanlı'yı dünya siyasetinin en kudretli devleti olarak kabul eden metin kurgularını nizam-ı âlem ilkesi üzerine inşa ederler. Bu bakımdan Osmanlı'nın kendini görme biçiminin teorik ifadesi olan nizam-ı âlem, aslında devletin kendi hükümlerini altındaki memleketlerde tesis ettiği kamu düzenine gönderme yapar. Bu nedenle bazı iç ve dış gelişmelerin etkisiyle Osmanlı kamu düzeninde ortaya çıkan sorunlar, evrensel bir kalıba dökülerek, nizam-ı âlemde ortaya çıkan sorunlar olarak takdim edilmiştir. Bazı siyasetname yazarları, eser kaleme almalarının temel gerekçesi olarak nizam-ı âlemde meydana gelen bozulmaya işaret ederler. Örneğin Akhisârî, 1596 tarihli *Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-âlem* başlıklı eseri kaleme alma gerekçesi olarak 1572 tarihinden itibaren nizam-ı âlemde ortaya çıkan bozukluklara işaret eder (Akhisârî, 2020: 51). Akhisârî'nin telif eserinden yaklaşık yarım asır sonra Koçi Bey de, risalesini kaleme alma gerekçesini nizam-ı âlemdeki bozuklukların sebepleri olarak belirler (Koçi Bey, 1972: 4). Aslında her iki siyasetname yazarı açısından da nizam-ı âlemde ortaya çıktığı belirtilen bozukluklar, Osmanlı kamu düzeninde ortaya çıkan sorunlara işaret eder.

Bu bağlamda Akhisârî, nizam-ı âlemin bekasını insan türünün bekasına, insan türünün bekasını da neslin devam etmesine bağlar. Neslin devamlılığı için iş kolunu merkeze alan ve hiyerarşik toplumsal tabakalaşmayı kaçınılmaz kabul eden Akhisârî için toplum-siyasal alan dört sınıftan oluşur. Osmanlı ahlak-siyaset literatüründe erkân-ı erbaa olarak adlandırılan bu sınıflar sırasıyla, kılıç sınıfı, kalem sınıfı, tarım sınıfı ve zanaat ve ticaret sınıfıdır. Akhisârî'ye göre, sultan ve devlet görevlilerinin içerisinde yer aldığı kılıç sınıfı, hem kendi sınıfını hem de diğer sınıfları adalet ve güzel bir siyasetle yönetme ve koruma misyonuna sahiptir. Kuşkusuz kılıç sınıfı, bu misyonu yerine getirirken, kalem sınıfından olan âlim ve filozofların düşünce ve görüşlerine riayet etmelidir. Nizam-ı âlemin muhafazası, toplumsal-siyasal hayatı meydana getiren her bir sınıfın kendine tahsis edilen görevleri yerine getirmesine bağlıdır. Bu bakımdan kılıç sınıfı, kalem sınıfının düşünce ve görüşleriyle dört sınıfı yönetmelidir. Kalem sınıfı ise, inanç ve ibadet noktasında dört sınıfın gevşeklik göstermesini önlemelidir. Allah'ın emir ve nehiyelerini koruyup, gözetme ve şeriatın hükümlerini tebliğ etme kalem sınıfının yerine getirmesi gereken yükümlülüklerdendir. Reaya olarak adlandırılan tarım sınıfı, ekim, dikim ve hayvancılık gibi toplumsal hayat için gerekli olan temel ihtiyaçları karşılamakla yükümlüdür. Zanaat ve ticaret sınıfı, zanaatla ve üretilen malların ticaretiyle meşgul olması gereken sınıftır. Akhisârî'ye göre, her bir sınıf kendine tahsis edilen iş ve görevi yerine getirince mülkte nizam ortaya çıkar. Nizam-ı âlemin hem temeli hem uzantısı olan mülkî (toplumsal-siyasal) nizamın bozulma nedeni her bir sınıfın görevlerini ihmal etmesi ya da başka bir sınıfın işini yapmaya mecbur edilmesiyle ortaya çıkar. Akhisârî, bu tür bir bozulmanın Osmanlı kamu düzeni içerisinde son yıllarda ortaya çıktığına işaret eder. Tarım sınıfı ve zanaat sınıfı, askerin muharebede ihmalde bulunması nedeniyle muharebeye mecbur edilmişlerdir

Erken Modern Osmanlı Siyasetnamelerinde Altın Çağ Anlatısı

(Akhisârî, 2020: 55-57). Bu bakımdan bir sınıfın kendi iş ve görevlerinin yanı sıra, başka bir sınıfın yerine getirmesi gereken yükümlülükleri de üstlenmeye zorlanması nedeniyle mülkî nizamda bozulma meydana gelir. Bu bozulma haliyle nizam-ı âlemin bozulmasına neden olur.

Akhisârî'den yaklaşık yarım asır evvel kaleme aldığı *Asafnâme* başlığını taşıyan siyasetname türündeki eserinde Lütfi Paşa da, nizam-ı âlemin tesisi ve sürdürülmesi için her bir sınıfın sadece kendi sınıfsal sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğini vaaz eder. Ata ve dededen sipahi olmayan, halktan birinin sipahi yapılmaması gerektiğine dikkat çeken Lütfi Paşa'ya göre, eğer halktan birisi bir defalığa mahsus olacak şekilde dahi sipahi yapılırsa, bu uygulama âdet haline gelir ve nizam-ı âlem bozulma emareleri göstermeye başlar (Lütfi Paşa, 2017: 37). Bu uygulamanın önemine dikkat çeken Koçi Bey ise, ilk zamanlarda/eskiden (Koçi Bey, ilk zamanlarda/eskiden ifadelerini kullanırken, belirli bir tarihsel zaman belirtmez) bir kişinin gerçekten sipahi oğlu olduğunu kanıtlama amacıyla şahitlik sürecinin işletildiğini ifade eder: "Zeâmet erbabından iki kişi, tımar erbabından on kişi şahit olduğunda" sipahi oğlu iddiasında bulunan kişi, sipahiliğe özgü hakları elde ederdi (Koçi Bey, 1972: 12). Çünkü Koçi Bey için tımar ve zeâmet sisteminde meydana gelen tagayyür, nizam-ı âlemin ifsat olmasının temel nedeni olarak sunulmaktadır. Yukarıda isimleri zikredilen üç siyasetname yazarını birbirine bağlayan temel husus klasik Osmanlı toplumsal-siyasal yapısının oluşumunun kökeninde yer alan askerî-reaya ayrımının korunmasına yönelik vurgularındır. Devletin askerî-yönetimsel omurgasını oluşturan (asker, bürokrat ya da hukuk görevlisi olarak yönetimle ilişkisi olan herkes) ve vergi vermeyen askerî sınıfın temel amacı devletin yönetimi kadar reayayı korumaktır. Farklı din, halk ve dil gruplarına ayrılan köylü, zanaatkâr ve tüccarlardan oluşan reaya sınıfı ise, vergi ödeme suretiyle devletin başlıca gelir kaynağını oluşturmaktadır. İsimleri zikredilen siyasetname yazarları, askerî-reaya ayrımının korunması ve reayanın yönetici sınıfa geçmesinin engellenmesi gerektiğini nizam-ı âlemin muhafazası için kaçınılmaz kabul ederlerken, aslında Osmanlı devlet yönetiminin temel ilkelerinden olan kanun-ı kadime atıfta bulunmaktadırlar (Fleischer, 2021: 25).

Kanun-ı Kadim

Osmanlı siyasetnamelerinde altın çağ anlatısının üzerine inşa edildiği ikinci ilke, ilk ilkeyle bağlantılı olan, en yüce ahlaki erdem ya da Aristoteles'in bütünlük erdemi şeklinde adlandırdığı adalet erdeminin kılavuzluğunda kanun-ı kadime dönme veya onun tesis edilmesiyle ilgili ilkedir. Aristoteles'e göre, her türlü etkinliğin ereği iyiliktir. Devlette amaçlanan iyilik ise adalettir. İnsani toplanmanın en yüksek formu olan devletin amaçladığı iyiliğe ulaşmasıyla ortaya çıkan adalet sayesinde bütün topluluk rahat eder (Aristoteles, 2015: 27). Osmanlı siyasal felsefesinin temel kaynaklarından birisi olan siyasetname türü açısından adalet, Aristoteles'in ifade ettiği gibi sadece bütünlük erdemi veya devletin amaçlaması gereken en üstün iyilik değil, ama aynı zamanda altın çağ siyasetinin kurucu ilkelerindendir.

Osmanlı siyasetnameleri açısından altın çağ siyasetini ortadan kaldıran temel faktör zulümdür. Bu bakımdan Osmanlı siyasal felsefesi için zulmün yokluğu adil bir yönetimin ölçüsü olarak kabul edilir. Adalet ve zulüm arasına çizilen ayırım çizgisi, aslında sultanın yönetiminin ortak iyi mi yoksa kişisel iyi mi peşinde olduğu sorusunun yanıtlanmasını mümkün kılar. Aristoteles'ten esinlenen bu bakış açısına göre, ortak iyiyi amaçlayan sultan adil iken, kişisel iyiyi amaçlayan sultan zalim olarak tasvir edilir (Türk, 2012: 138). Modern siyasal sistemlerin üzerine inşa edildiği eşitlik ilkesine yabancı olan Osmanlı siyasal felsefesi için adalet, eşitlenmeleri mümkün olmayanların, hatta erkân-ı erbaa teorisince eşitlenmemeleri gerekenlerin birbirlerine karşı zulmünü önleyen bütünlük erdemidir (İrem, 2008: 149). Ergene'ye göre, erken modern Osmanlı siyasal eserleri (aşağı yukarı 16. yüzyılın sonları itibarıyla kaleme alınmaya başlanan yazılar) dikkate alındığında, meşru hükümetin en dikkat çeken niteliklerinden birisi olarak adalet ön plana çıkar. Çünkü meşru hükümetin ayırt edici özelliği olan rıza ve zor arasındaki uyumu sağlayan temel kavram adalettir. Dolayısıyla erken modern dönemde kaleme alınan eserlerde, rıza ve denge arasında uyumu tesis edemediği için meşruiyet söylemi zedelenen hükümetin toplumsal, siyasal ve askeri alanlardaki problemlere çözüm bulamamasının temel nedeni olarak adaletin yokluğu gösterilir (Ergene, 2001: 54). Ferguson ise, adalet erdeminin, *din ü devlet* anlayışına dayanan Osmanlı din-devlet ilişkisi bağlamında kutsal güç ve dünyevi güç arasında köprü vazifesi gördüğünü ifade eder. Siyasetnameler, bu iki güç arasındaki ilişkiyi Osmanlı devlet inşasının metaforik formu olarak kabul edilen adalet dairesinden hareketle kuramsallaştırırlar (Ferguson, 2010: 95). Din ve devlet arasında kurulan ontolojik ilişkinin sürdürülmesinin yegâne yolu adaleti hâkim kılmaktır. Çünkü nizamın gereği, "her nesneyi yerli yerine koyan" ve "ontolojik düzeni muhafaza eden" adalettir (Gencer, 2000: 130). "Herkes hakının verilmesi", "neye müstahak ise onun karşılığını görmesi" şeklinde tanımlanan adalet sayesinde makro-kozmos ve mikro-kozmosun hem kendi içlerinde hem de birbirleri arasında uyum sağlanmış olur (Unan, 2012: 106). Bu bakımdan Öz, Osmanlı siyasetnamelerinin Osmanlı siyasal felsefesinin merkezi kavramı olan adaletin tahakkuku ile nizam-ı âlemin tesis edileceğine yönelik açık bir vurguya sahip olduklarını ifade eder. Osmanlı siyasetname literatürü tarafından "adalet dairesi" olarak adlandırılan döngüsel teori, nizam-ı âlemi tesis eden adaletin kanun-ı kadime riayet ile gerçekleşeceğini varsayar (Öz, 1999: 30).

Adalet dairesi ve erkân-ı erbaa öğretilerine dayanan kanun-ı kadim için (nizam-ı âlemi yeniden tesis etme amacıyla) kurucu ilkelere dönülmesi zorunludur. Ancak kurucu ilkelerin ne zaman ve hangi sultanlar tarafından belirlendiği konusu açık değildir. Hatta kurucu ilkelerin kuramsal olarak var olduğu, ama gerçekte hiçbir zaman gerçekleşmemiş olan bir nizamın ilkeleri olduğu bile ileri sürülebilir. Bu bağlamda açık olan konu, adalet erdemine riayet eden kanun-ı kadim ilkesinin kökeninin örf ve geleneğe dayandığı için altın çağı imlemesidir. Çünkü kanun-ı kadime dönüş bozulmanın söz konusu olmadığı nizam-ı âlemi yeniden tesis etme, başka bir deyişle altın çağı inşa etme anlamına gelir. Osmanlı siyasetnamelerinde sıklıkla karşılaşılan kanun-ı kadim ilkesinin teorik alt yapısını İslam düşüncesi oluşturur. İslam düşüncesine göre, Allah, âlemi ve onun içerisindeki varlıkları bir

Erken Modern Osmanlı Siyasetnamelerinde Altın Çağ Anlatısı

düzen içerisinde yaratmıştır. Buna göre, âlemin nizamı, Allah'ın adaletinin tecellisi olarak kabul edilir. Bu yüzden adalet, zulümle bozulan âlemi, Allah'ın yarattığı biçime döndürmeyi amaçlar (Keskintaş, 2017: 28). Nizam-ı âlemde ortaya çıkan bozulmayı önleme amacıyla ıslahat yapılması gerektiğini vurgulayan siyasetnameler açısından çözüm önerilerinin maksimi kanun-ı kadime dönüştür. Siyasetname yazarları, çağın siyasal, askeri ve ekonomik sorunlarına ilişkin çözüm önerilerinde çağdaş olanla etkileşim halinde olunması gerektiğini ifade etmek yerine uygulanması daha kolay ve pratik bir ilke olarak kabul ettikleri kanun-ı kadime riayet edilmesi gerektiğini vurgularlar.

Osmanlı siyasetnameleri söz konusu olduğunda, altın çağın belli bir zaman dilimindeki uygulamaları içeren bir döneme mi yoksa bir erdeme (ilke) dayanan uygulamalara mı işaret ettiği hususu da tartışmalıdır. Öz, siyasetname yazarlarının Osmanlı'nın belli bir zaman diliminde (Fatih, Yavuz ve Kanuni) ortaya çıkan uygulamaları içeren bir altın çağa gönderme yaptıklarını savunur (Öz, 2019: 108). Özvar ise, 16. yüzyıl sonu itibariyle kalem alınan Osmanlı siyasetnameleri incelendiğinde, tek bir altın çağ döneminden değil, birkaç tane altın çağdan söz edilebileceğini ileri sürer. Çünkü *Nushatü's-Selâtin* başlıklı siyasetname yazarı Mustafa Âli için altın çağ Fatih dönemi; Lütfi Paşa için Yavuz ve kendi sadrazamlık dönemi; Koçi Bey için ise -kimi yerlerde bozulmanın başladığını işaret ettiği halde- Kanuni dönemidir (Özvar, 1999: 140). Mustafa Âli'nin *Nushatü's-Selâtin*'ini siyasal reform edebiyatında nasihatname olarak ortaya çıkacak olan yeni bir türün öncü çalışması olarak kabul eden Fleischer'e göre, bu eserin kaleme alındığı 1581 tarihinde Osmanlı'da gerileme ve reform ideolojisi henüz belirgin olarak ortaya çıkmadığı için bu eserde altın çağ anlatısına pek az rastlanmaktadır. Mustafa Âli, 17. yüzyıl siyasetname yazarları tarafından Kanuni dönemiyle özdeşleştirilen altın çağın bir bölümünde hayatta olduğu için onun açısından altın çağ bir anlatı değil, belirli kurumların ve ahlak ilkelerinin geleneğe uygun olarak düzenlenmesiyle yeniden tesis edilecek olan tarihsel bir dönemdir (Fleischer, 2021: 165). Koçi Bey'in Kanuni dönemine yönelik altın çağ temsilini takip ettiği anlaşılan Keskintaş ise, altın çağ olarak kabul edilebilecek en uygun zaman diliminin Kanuni dönemine tekabül ettiğini ifade etmesine rağmen, bu dönemin aynı zamanda bozulmanın da başlangıcı olarak kabul edildiğini not eder. Ona göre, altın çağ ve kanun-ı kadim arasında kurulan ilişki sorunludur. Kanun-ı kadim, belli bir zaman diliminden ziyade, kanunun kendisini dayandırdığı hikmet erdemini merkeze alarak anlaşılmalıdır (Keskintaş, 2017: 302). Kuşkusuz, siyasetname türündeki eserler tek tek incelendiğinde, kanun-ı kadim kavramıyla hem somut bir zaman dilimine (Fatih, Yavuz ve Kanuni'nin hükümdarlık dönemleri) hem de bir erdeme gönderme yapıldığı görülebilir. Örneğin Kâtib Çelebi açısından kanun-ı kadim kavramının anlam içeriğini oluşturan bir tür ilke, erdem ve ruhtur. O, askerinin durumuyla ilgili bölümünde, askerinin maaşlarının yüksekliğinin kanun-ı kadime riayet ile azaltılması gerektiğini ifade eder (Kâtib Çelebi, 2020: 143). 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan dâhili ve harici sorunlara çözüm olarak altın çağ olarak kabul edilen Fatih, Yavuz ve Kanuni dönemlerine ait uygulamalara dönüş söylemi, bu yüzyıldan

sonra kaleme alınan siyasetname literatüründeki eserlerde güçlü bir şekilde yankılanır olmuştur.

Özellikle 17. yüzyıldan itibaren telif edilen siyasetname türü eserler (muhteva ve biçim olarak klasik siyasetname türünden farklı olsa dahi) yeni bir altın çağ olarak Kanuni dönemine işaret ederler. Fleischer'e göre, siyasetname yazarlarının Kanuni dönemini yüceltmelerinin nedeni sadece düzen arzusundan değil, ama aynı zamanda geçmişin kaybolan yalınlığına duyulan özlemden de kaynaklanmaktadır. Kanuni sonrası bürokratik yalınlığın yerini bürokratik profesyonelleşme öncesi karmaşıklığın alması nedeniyle siyasetname yazarları eskiden uyguladığını kabul ettikleri (gerçekte uygulanıp uygulanmadığını önem arz etmez) liyakat ve eskiliğe dayalı düzenli bir terfi sisteminin geçerli olmasını dilerler (Fleischer, 2021: 346). Devletin tavırları bakımından İbn Haldun'dan mühlhem bir şekilde determinist yaklaşımı benimseyen Kâtib Çelebi dahi, Kanuni'nin sosyo-ekonomik uygulamalarından özlemle söz eder. Ona göre Kanuni, adalet dairesi ilkesi gereği, kasaba ve köylerde ikamet eden halkın (üretici sınıfı) kendi topraklarını terk edip, İstanbul'a yerleşmelerine müsaade etmemiştir. Zira devletin güç ve kudreti açısından vazgeçilmez bir rol oynayan halk sınıfının kendi topraklarını terk edip, tarlayı ekip-biçmeden geri kalmaları nizam-ı devletin bozulmasına yol açar (Kâtib Çelebi, 2020: 139). Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Kanuni döneminde varis yedi seneye kadar veraseti ispat edemezse, malın hazineye aktarıldığını, ancak kendi devrinde bu kanuna özen gösterilmediğini ifade eder. Ona göre, Kanuni'nin Beytülmal (kamu hazinesi) konusunda ortaya koyduğu bu kanunun muhafaza edilmesi gerekir. O, halkın malının gereksiz yere hazineye aktarılmasının devletin yıkılışına sebep olacağını belirtmek suretiyle, Kanuni dönemindeki kaideye riayet edilmesi gerekliliğine işaret eder (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021: 23). Benzer bir örnek yazarı konusunda farklı isimler zikredilen, 19. yüzyılın hemen başında III. Selim'in saltanatı döneminde yeni kurulan Nizâm-ı Cedîd ordusuna yönelik kamuoyundan gelen tepkileri karşılama ve yeni ordunun gerekliliğini savunma amacıyla kaleme alınan *Koca Sekbanbaşı Risâlesi* adlı eserde, yürürlüğe konulan yeni kanunlar karşısında halktan gelen eleştirilerin Kanuni döneminde ustalıkla ele alındığı ve bastırıldığı anlatılır. Bu eser, cahil halk yığınının (19. yüzyıl Osmanlı tebaasının) siyasal-kamusal konulara dair görüş bildirdikleri kahvehane, berber dükkânı ve meyhane gibi kamusal alanlarda Nizâm-ı Cedîd'in gerekliliğini eleştirme cüretini gösterdiklerini hayıflanarak aktararak, cahil halk yığını tarafından bu tür bir cüretin Kanuni döneminde gösterilse dahi, sultan tarafından hemen bastırıldığını aktarır (Koca Sekbanbaşı, 2017: 27).

Sonuç

Geçmiş, olumsuz anlamda büyük çaplı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı düşüncesini taşıyan geleneksel bir toplum için sadece bir sığınak değil, aynı zamanda olumsuzlukları sona erdirme potansiyeline sahip bir moment olarak kabul edilir. Bu momenti dikkate alan düşünürler, geçmişin bir dönemini yeniden inşa etme amacı güderler. Bu inşa işlemi, inşa sürecinin yaşandığı zaman diliminin, başka bir deyişle şimdinin genel özellikleri taşır. Bu zaman dilimine özgü kaygı ve beklentiler geçmişe ilişkin ne tür bir

Erken Modern Osmanlı Siyasetnamelerinde Altın Çağ Anlatısı

vizyon ve perspektifin belirlenmesi gerektiğini ortaya koyar. Özellikle yaşanan zaman dilimi büyük çaplı değişim, dönüşüm, bunalım ve krizleri içeriyorsa, tarihin belli bir döneminin idealleştirilip, ebedileştirilmesi, başka bir deyişle dönülmesi gereken altın çağa evrilmesi söz konusu hale gelir. Toplumsal-siyasal açıdan altın çağa dönüş söyleminin arka planını psiko-sosyolojik ve ideolojik gerekçelerin oluşturduğu söylenebilir. Zira şimdiki ideal geçmişe göre düzenlemenin, muhafazakâr yaklaşımın uzantısı olduğu varsayılabilir. Siyasetname türündeki eserler özelinde ortaya çıkan altın çağ söylemi, şimdinin yön, karakter ve sınırlarını belirleyen, maksimi olan ideal geçmişin yeniden inşa edilmesi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu kavram, kendisini doğuran siyasal, toplumsal, dinsel, kültürel ve askeri şartlardan bağımsız olarak ele alınamaz. Siyasetname yazarları, faydacı ve sonuç odaklı bir bakış açısından hareketle değişim konusunu ele almışlardır. 10. yüzyıldan itibaren İslam dünyası ve 16. yüzyılın ortasından sonra Osmanlı dünyasında değişimin yarattığı hayal kırıklığından dolayı yenilik anlamında değerlendirilen değişim, sapkınlık, çürüme ve yozlaşmayı ihata eden bozulmanın eş anlamlısı olarak kullanılır hale gelmiştir. Bu bağlamda, yenilik ve sapkınlık anlamlarını içeren bid'at kavramının kullanılış tarzı ilginçtir. Düşünce ve eylem alanlarındaki her türlü yeni etkinliğin yenilik ve sapkınlığı eş anlamlı kabul eden bid'at kavramıyla karşılaşılması, şimdikiyle üretken bir ilişkiye girilmesini imkânsız kılar. Bu ortamda yazarlar, bozulmadan uzak olan zaman ve mekân üstü dönemlerin arayışı içerisinde girmişlerdir. Arap-İslam İmparatorluğu içerisindeki en dramatik değişimlere (hilafetin siyasal gücünü kaybetmeye başlaması, toplumsal (cemaat) birliğin tehlikeye girmesi) şahitlik eden Mâverdî ve Gâzâlî gibi siyasetname yazarları, modern terminolojinin Asr-ı Saadet olarak adlandırdığı, Hz. Peygamber ve ilk dört halife dönemine dönüşü, bozulmadan çıkışın sihirli sözcükleri olarak sıralamışlardır. Benzer bir şekilde, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra kaleme alınan siyasetnameler, Osmanlı İmparatorluğu'nun fethe dayanan dış politikasının sekteye uğraması ve başta Celâlî İsyanları olmak üzere, devletin kamusal otoritesini tehdit eden iç karışıklık ve askeri isyanların etkisini hissettirmeye başlamasının sorumlusu olarak değişimi görmüşlerdir.

Kaynakça

- Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali. 2018. *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. O. Özel ve C. Şahin. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. 2020. *Nizâm-ı Âlemi Sağlayan Sebeplerin Temelleri*. Çev. Ö. M. Alper. İstanbul: Klasik.
- Amâsi. 2016. *Mirâtu'l-Mülûk (Sultanların Aynası)*. Çev. M. Ş. Yılmaz. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Aristoteles. 2015. *Politika*. Çev. F. Akderin. İstanbul: Say Yayınları.
- Çilingir, Lokman. 2009. *Farabi ve İbn Haldun'da Siyaset*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa. 2021. *Devlet Adamlarına Nasihatler*. Çev. Y. Aydemir ve G. Kırpık. Ankara: Hece Yayınları.

- Ergene, Alaeddin Boğaç. 2001. "On Ottoman Justice: Interpretations in Conflict (1600-1800)". *Islamic Law and Society*, vol. 8, no. 1, 52-87.
- Eğilmez, Devrim Burcu. 2017. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hoşgörü Söylemi (1545-1566)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fârâbî. 2015. *El-Medinetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*. Çev. A. Arslan. Ankara: Divan Kitap.
- Ferguson, Heather. 2010. "Genres of Power: Constructing a Discourse of Decline in Ottoman Nasihatname". *Osmanlı Araştırmaları*, sayı 35, 2010, 81-116.
- Fleischer, Cornell. 2021. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydın ve Bürokrat Tarihçi Mustafa Âli*. Çev. A. Ortaç. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Fodor, Pal. 1986. "State and Society, Crisis and Reform in 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 40, no. 2/3, 217-240
- Gencer, Bedri. 2000. "Osmanlı Siyasi Felsefe ve Rejimi: Kuruluşunun 700. Yıldönümü Münasebetiyle Bir İcmal". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, yıl: 2, sayı: 4-5, 103-154.
- Görgün, Tahsin. 2000. "Osmanlı'da Nizâm-ı Alem Fikri ve Kaynakları Üzerine Bazı Notlar". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt 13, sayı 2, 180-188.
- Hesiodos. 2020. *Theogonia & İşler ve Günler*. Çev. A. Erhat ve S. Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İrem, Nazım. 2008. "Klasik Osmanlı Adalet Rejimi ve 1839 Gülhane Kırılması". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, cilt 4, sayı 15, 147-172.
- Howard, Douglas. 2011. *Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit*. Ed. V. H. Aksan ve D. Goffman. *Erken Modern Osmanlılar* (s. 185-222). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kafadar, Cemal. 2003. *Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler*. Ed. T. Bora ve M. Gültekinçil. *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (s. 23-28). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kâtib Çelebi. 2020. *Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel (Siyaset Nazariyesi)*. Çev. E. Köse. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Keskintaş, Orhan. 2017. *Adalet, Ahlâk ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koca Sekbanbaşı. 2017. *Koca Sekbanbaşı Risâlesi*. Çev. A. Uçman. İstanbul: Büyüyenay Yayınları
- Koçi Bey. 1972. *Koçi Bey Risalesi*. Çev. Z. Danışman. İstanbul: Devlet Kitapları.
- Koselleck, Reinhart. 2020. *Kavramlar Tarihi*. Çev. A. Dirim. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erken Modern Osmanlı Siyasetnamelerinde Altın Çağ Anlatısı

Lütfi Paşa. 2017. *Asafnâme*. Çev. A. Uğur. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Lewis, Bernard 1962. "Ottoman Observers of Ottoman Decline". *Islamic Studies*, vol. 1., no. 1, 71-87.

Ocak, Ahmet Yaşar. 1998. Düşünce Hayatı. Ed. E. İhsanoğlu. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt 2* (s. 159-193). İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.

Oktay, Cemil. 2003. Bizans Siyasî İdeolojisi'nden Osmanlı Siyasî İdeolojisi'ne. Ed. T. Bora ve M. Gültekingil. *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (s. 29-36). İstanbul: İletişim Yayınları.

Öz, Mehmet. 1999. "Klasik Dönem Osmanlı Siyasî Düşüncesi-Tarihî Temelleri ve Ana İlkeler". *İslâmî Araştırmalar*, cilt 12, sayı 1, 27-33.

Öz, Mehmet. 2019. *Kanun-ı Kadimin Peşinde*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Özvar, Erol. 1999. "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü". *Divan*, sayı 2, 135-151.

Sartori, Giovanni. 1970. "Concept Misformation in Comparative Politics". *The American Political Science Review*, vol. 64, no. 4, 1033-1053.

Toktaş, Fatih. 2002. "Fârâbî'nin Kitâbü'l-Mille Adlı Eserinin Takdim ve Çevirisi". *Divan*, sayı 1, 247-273.

Türk, Hasan Bahadır. 2012. *Çoban ve Kral*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Uğur, Ahmet. 2001. *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Unan, Fahri. 2012. Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet. Ed. H. İnalçık, B. Arı ve S. Aslantaş. *Adâlet Kitabı* (s. 105-119). Ankara: Kadim Yayınları.

